

Radosław Pawlik*

Pierwsi protestancy proboszczowie kościoła św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego do końca XVI wieku

Stan badań na temat pierwszych protestanckich duchownych w Księstwie Pomorskim jest wciąż niedostateczny. Dla pierwszej połowy XVI w. większość parafii, zarówno miejskich, jak wiejskich, nie doznała się nawet należycie zrekonstruowanych spisów proboszczów. Przygotowane przez Hansa Moderowa zestawienia duchownych pomorskich, w dużej mierze oparte na ustaleniach Joachima Bernharda Steinbrücka (1725–1789), są dla tego okresu nie tylko niekompletne, ale także pod względem faktograficznym pozostawiają wiele do życzenia². Większą wartość przedstawiają zestawienia duchownych przygotowane przez Hellmutha Heydena, który skorygował i uzupełnił spisy proboszczów ułożone przez wspomnianego wyżej badacza³. Jeszcze gorzej sytuacja przedstawia się jeśli chodzi o stan wiedzy na temat biografii i działalności proboszczów w pierwszym okresie rozwoju idei reformacyjnych i przebudowy stosunków kościelnych oraz religijnych na Pomorzu. Z tych powodów początkowy obraz procesu wprowadzania reformacji w państwie Gryfitów, rozumiany jako przejście z katolicyzmu do protestantyzmu,

---

* Dr Radosław Pawlik – kustosz w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Zainteresowania badawcze: dzieje Kościoła na Pomorzu na przełomie średniowiecza i nowożytności.

² H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Stettin 1903.

³ H. Heyden, *Die evangelischen Geistlichen von der Reformation bis zur Gegenwart*, w: tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln-Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 101–172; tenże, *Die Pfarrer Pommerns im Mittelalter*, w: tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln-Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 1–72.

w którym wykształciła się tzw. pierwsza generacja pastorów⁴, działających zarówno w parafiach miejskich, jak i wiejskich, jest wciąż mało klarowny i oczekuje podjęcia gruntownych badań.

W prezentowanym artykule podjęto próbę rozpoznania i zestawienia pełnej listy proboszczów kościoła parafialnego św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego w XVI stuleciu. Poczynienie ustaleń o działających w nim duchownych, jak również zmiany jego profilu wyznaniowego, możliwe było przede wszystkim dzięki wykorzystaniu metryki kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim, zawierającej protokoły z posiedzeń korporacji kanonickiej oraz innego typu noty prawne. Na jej kartach znajdują się stosunkowo liczne wiadomości na temat kościoła św. Mikołaja, co wynikało z faktu, iż dziekan kapituły katedralnej, zajmujący drugie miejsce w jej wewnętrznej hierarchii, sprawował nad nim patronat⁵. Protokoły i noty metryki umożliwiły nie tylko uzupełnienie i skorygowanie ustaleń Hansa Moderowa i Hellmutha Heydena⁶, ale przede wszyst-

⁴ Wbrew twierdzeniom Macieja Ptaszyńskiego, autora pracy *Narodziny zawodu. Duchowni luterkańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.* (Warszawa 2011), stan badań na temat przedstawicieli tzw. pierwszej generacji pastorów w Księstwie Pomorskim, która przypadła na okres po proklamacji reformacji, czyli przełom lat 1534 i 1535 r., jest niedostateczny. Dotychczasowa historiografia koncentrowała się w zasadzie na przedstawieniu biografii i omówieniu działalności jedynie jej najwybitniejszych przedstawicieli, nazywanych umownie „ojcami reformacji”, w zasadzie pracujących od połowy lat 30. XVI stulecia w największych ośrodkach miejskich Pomorza.

⁵ Prawa dziekana do wykonywania patronatu nad parafią św. Mikołaja zostały potwierdzone przez kapitułę w protokole z posiedzenia kolegium 4 sierpnia 1504 r. (Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APSz), Kapituła Katedralna w Kamieniu Pomorskim (dalej: KKK), sygn. 1302, s. 266). Analiza materiału źródłowego wykazała, iż dziekan wykonywał to prawo dowodnie do lat 50. XVI w., o czym w dalszej części artykułu. Sytuacja prawna parafii zmieniła się najprawdopodobniej dopiero w ostatnich dekadach XVI w., o czym świadczy zapis w matrykule z wizytacji interesującego nas kościoła, przeprowadzonej w 1594 r., mówiący wyraźnie, iż prawo patronatu należało do kapituły (APSz, sygn. 696, s. 2).

⁶ Zaznaczmy, że spis proboszczów kościoła św. Mikołaja, opublikowany przez Hansa Moderowa otwiera dopiero Matthias Schröder, który kierował parafią w 1570 r. (H. Moderow, *Die evangelischen Geistlichen*, s. 60). Niewiele więcej w tym zakresie wnoszą ustalenia Hellmutha Heydena, który co prawda zamieścił informacje o jednym z proboszczów z pierwszej połowy XVI w., tj. o magistrze Döringu, to jednak błędnie podał, iż sprawował on tę funkcję już w 1525 r. Na podstawie metryki kapitulnej udało się ustalić, iż stanowisko to faktycznie objął dopiero dziesięć lat później. Według Heydena, kolejnym proboszczem był wspomniany wyżej Matthias Schröder. Następcę Schrödera, tj. Joachima Retzlafa umieszczył pod rokiem 1575, gdy faktycznie objął on parafię dopiero w 1588 r. Sporządzone przez Heydena zestawienia duchownych kościoła św. Mikołaja są zatem nie tylko niekompletne, ale także niedoskonałe pod względem faktograficznym (H. Heyden, *Die evangelischen Geistlichen*, s. 107; tenże, *Die Pfarrer*, s. 51).

kim poszerzyły wiedzę na temat wczesnonowożytnych dziejów kościoła św. Mikołaja, któremu poświęcono w literaturze dotychczas bardzo mało uwagi⁷.

Protokoły i noty prawne znajdujące się w metryce kapituły kamieńskiej umożliwiły, co najistotniejsze, prześledzenie przeobrażeń wyznaniowych i strukturalnych w kościele parafialnym św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego (*ecclesia s. Nicolai ante Cammin*), będących konsekwencją proklamowania przez książąt pomorskich Barnima IX (1532–1569) i Filipa I (1532–1560), reformacji w grudniu 1534 r. Poszerzenie wiedzy na temat kościoła św. Mikołaja w tym burzliwym okresie, wydaje się być szczególnie istotne ze względu na jego ściśle związki z kapitułą katedralną, wynikające z jego zależności prawnej wobec tej instytucji. Dziekan na podstawie posiadanego prawa patronatu obsadzał probostwo i zdejmował z niego duchownych. Proboszczowie na ręce dziekana i kapituły (*ad manus capituli*) składali rezygnację. Zaznaczyć należy, iż wszystkie decyzje podejmowane przez dziekana względem tej parafii musiały uzyskać zatwierdzenie kapituły. Szczególnie ważny jest również, stwierdzony na podstawie not w metryce kapitulnej, fakt, iż dziekani kierowali na probostwo w pierwszej połowie XVI w., prawdopodobnie, jak i we wcześniejszym okresie, wyłącznie osoby wywodzące się z grona niższego duchowieństwa kościoła katedralnego, tj. przede wszystkim wikariuszy, a nawet rektorów i nauczycieli szkoły katedralnej. W związku z powyższym można przyjąć, iż plebanami zostawali wyłącznie duchowni, którzy sprawdzili się w pracy w katedrze, cieszyli się zaufaniem dziekana, który był ich bezpośrednim przełożonym, a mający niezbędne doświadczenie w zakresie sprawowania opieki duszpasterskiej nad wiernymi. Dodać należy, iż dziekan ściśle nadzorował ich pracę na rzecz parafii. Uprawnienia te, wynikające z jej praw patronackich, powodowały, że zapoczątkowane pod koniec lat 30. XVI w. przemiany wyznaniowe i religijne w kościele św. Mikołaja były w pełnej rozciągłości następstwem i konsekwencją prowadzonej przez kolegium katedralne polityki religijnej i kościelnej oraz zachodziły równolegle z przeobrażeniami mającymi miejsce w katedrze. Działalność duszpasterska pierwszych protestanckich pastorów, desygnowanych przez kapitułę już od przełomu lat 30. i 40. XVI stulecia,

⁷ Spośród nich na uwagę zasługuje właściwie jedynie przyczynek autorstwa Franza Balkego, który skoncentrował się przede wszystkim na omówieniu wnętrza kościoła, jego wyposażenia, zwłaszcza ołtarza (Fr. Balke, *Die Camminer Bergkirche und ihr Marienaltar*, „Heimatkalender des Kreises Cammin“ 1928, s. 33–49).

rozpoczęła powolny proces przemian wyznaniowych wśród wiernych tej wiejskiej parafii.

Przyjrzenie się powyższym kwestiom badawczym ma za zadanie poszerzenie wiedzy na temat stosunku kapituły do luteranizmu i reformy kościelnej oraz wyjaśnienie jej roli we wprowadzeniu reformacji w wiejskich parafiach, wobec których wykonywała prawo patronatu.

W średniowieczu, jak również w okresie nowożytnym, kościół św. Mikołaja znajdował się poza murami miejskimi Kamienia Pomorskiego, będąc *de facto* świątynią wiejską. W źródłach z okresu średniowiecza i nowożytności nazywany był kościołem parafialnym św. Mikołaja przed Kamieniem Pomorskim (*parochialis ecclesia s. Nicolai ante Cammin*), a także poza murami miasta (*s. Nicolai extra muros Caminen.*). W XVI i XVII w. nazywany był ponadto kościołem na wzgórzu (*parochialis ecclesia in monte s. Nicolai extra muros Caminen; Kirche st. Nicolai auf Berge vor Cammin*)⁸. Najstarsza wzmianka źródłowa o tej świątyni pochodzi z 1335 r.⁹ Pełniła ona funkcję kaplicy (*capella*), w której nabożeństwa liturgiczne sprawował duchowny wybierany przez kapitułę, najpewniej zazwyczaj z grona wikariuszy katedralnych. W źródłach z początku XV w. świątynia miała już rangę kościoła parafialnego. Świadczy o tym papieski dokument prowizyjny, wystawiony 7 lutego 1425 r. dla kleryka diecezji kamieńskiej Heinrichusa Reynstorpa, w którym nazwano ją kościołem parafialnym (*de parochialis ecclesia s. Nicolai extra muros Camin.*)¹⁰.

Kościół św. Mikołaja, mimo peryferyjnego położenia względem miasta, pełnił ważną funkcję w miejscowych strukturach kościelnych, ponieważ jego parafia należała do bardzo rozległych, a co więcej bogatych. W jej skład wchodziło pięć wsi położonych w nieznacznym odda-

⁸ Niektórzy polscy historycy nazywają go także kościołem „górskim“ (zob. W. Stępiński, *Kamień Pomorski w XII i XIII wieku*, Warszawa-Poznań 1975, s. 49). Wydaje się jednak, że taka propozycja tłumaczenia nazwy kościoła używanej przez współczesnych mieszkańców Kamienia, tj. *sanct Nicolai in monte ante Cammin*, bądź *Bergkirche*, nie jest najwłaściwsza, ponieważ chodziło tu tylko i wyłącznie o pagórek na którym kościół został postawiony.

⁹ J. Petersohn, *Die Kamminer Missionskirche des Jahres 1124 und ihr Weihetitel*, w: tenże, *Forschungen und Quellen zur pommerschen Kulturgeschichte vornehmlich des 12. Jahrhunderts*, Köln-Wien 1972 (Forschungen zur pommerschen Geschichte, V. 18), s. 12.

¹⁰ Reynstorp otrzymał prowizję na jego probostwo, które wakowało po śmierci prezbitera Nikolausa Schomakera (*Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien von Beginn des Schismas bis zur Reformation*; Bd. 4: *Martin V (1417–1431)*, hrsg. v. K.A. Fink, Berlin 1957, s. 181, nr 4986).

leniu od Kamienia Pomorskiego: Buniewice (Bünnewitz) i Chrząższczewo (Gristow) leżały na Wyspie Chrząższczewskiej, Żółcino (Soltin) i Grabowo (Grabow) były położone na północ i północny-wschód od Kamienia. Najdłuższą drogę do przebycia do kościoła mieli mieszkańcy wsi Połchowo (Polchow)¹¹. Zaznaczyć należy, że wszystkie wsie poza Buniewicami, będącymi od 1425 r. własnością miasta, były posiadłościami ziemskimi kapituły. Zwrócić należy jeszcze uwagę, że Grabowo, Połchowo i Żółcino wchodziły w skład najważniejszej części majątku kapitulnego, tj. do funduszu dóbr wspólnych (*bona communia*)¹². Zauważyć trzeba, że do tego funduszu należały wsie najbogatsze i najściślej związane z kapitułą.

W redakcji statutów kapitulnych z 1380 r. nie zostały określone uprawnienia i funkcje kolegium katedralnego wobec kościoła św. Mikołaja. Na podstawie znacznie późniejszych informacji, m.in. matrykuły omawianego kościoła z 1594 r. wiadomo jest, że kościół św. Mikołaja miał status kościoła filialnego katedry¹³. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że ten stosunek prawny miał miejsce także w okresie wcześniejszym.

Analiza metryki kapituły kamieńskiej, pozwoliła ustalić kilku nieznanymi dotąd proboszczów kościoła św. Mikołaja. Pierwszy z nich to nieznanymi Hansowi Moderowowi, kleryk i prezbiter diecezji kamieńskiej Harder (*Harderus; Herder*) Tramme (*Tramm*). Natomiast Hellmuth Heyden podał, że duchowny ten był w latach 1479–1505 proboszczem w Kamieniu, bez przypisania go do konkretnego kościoła¹⁴. W dokumentach kapitulnych, którymi posiłkował się Heyden podano jedynie, iż Harder Tramme był plebanem w Kamieniu, co może sugerować, że funkcję tę pełnił w katedrze. Przekonanie takie może wzmacniać fakt, iż Tramme przez szereg lat na przełomie XV i XVI stulecia był wikariuszem w kościele ka-

¹¹ Na podstawie matrykuły z wizytacji kościoła z 1594 r. (APSz, KKK, sygn. 696, s. 1).

¹² Grabowo, Połchowo i Żółcino należały do funduszu dóbr wspólnych kapituły (*Statuta ecclesie caminensis*, w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaws X.*, hrsg. v. R. Klempin, Berlin 1859, s. 349–350; R. Marciniak, *Dobra kapituły kamieńskiej do połowy XV wieku. Studium z dziejów społecznych gospodarstwa feudalnego*, Szczecin 1970, s. 105–106).

¹³ W matrykule, z wizytacji kościoła w 1594 r., podano, że: *ist diese kirche filia der cathedral kirchen zu Cammin* (KKK, sygn. 696, s. 1). Franz Balke podał, że jeszcze w 1621 r. świątynia zachowała status kościoła filialnego (Fr. Balke, *Die Camminer Bergkirche*, s. 33).

¹⁴ H. Heyden, *Die Pfarrer*, s. 51.

tedralnym¹⁵. Chodzi tu o dokumenty wystawione przez kapitułę 10 marca 1479 r.¹⁶ i 19 lutego 1505 r.¹⁷. Ustalenia Heydena udało się zweryfikować dzięki metryce kapituły. W protokole z posiedzenia kolegium, przeprowadzonym 4 sierpnia 1502 r., Harder Tramme został wymieniony jako proboszcz kościoła św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego¹⁸. Wyznaczenie roku zamykającego sprawowanie przez Hardera funkcji plebana umożliwia dokument z 19 lutego 1505 r., w którym został on określony przez notariusza kapitulnego jako stary proboszcz (*alten Pfarrer*), co najpewniej odnosiło się nie tyle do jego wieku, co do faktu, iż parafią zarządzał już od kilkadziesiąt lat. W późniejszych dokumentach i notach w metryce kapitulnej jego nazwisko już nie występuje, co najprawdopodobniej oznaczało, że zmarł jeszcze w 1505 r. Z powodu fragmentarycznego zachowania się not metryki z lat 1505–1506, nie jest znany protokół potwierdzający instalację jego następcy na interesującym nas probostwie.

Kolejnym rozpoznany proboszczem, który dotąd pozostawał anonimowy był kleryk diecezji wrocławskiej i prezbiter diecezji kamieńskiej Benedikt Kickebusch (*Kieckebusch, Kiekebusch, Kikenbusch*). W protokole z 3 grudnia 1535 r. dziekan wraz z kolegium kanonickim poświadczył złożenie przez Kickebuscha na ręce kapituły dobrowolnej rezygnacji (*per liberam resignationem*) z funkcji plebana kościoła św. Mikołaja¹⁹. Nie jest wiadomo kiedy objął tę funkcję. Nie można jednak wykluczyć, iż został on wprowadzony na probostwo kościoła św. Mikołaja bezpośrednio po śmierci wspomnianego wyżej Hardera Tramme. W świetle źródeł kapitulnych 1505 r. był kluczowy dla rozwoju jego kariery w kościele katedralnym. Został wówczas po raz pierwszy potwierdzony źródłowo jako wikariusz, a także jako główny notariusz kapitulny. Ostatnią z funkcji wykonywał aż do 1532 r. Posiadał uprawnienia notariusza publicznego kreacji

---

¹⁵ Harder Tramme przez równie długi czas służył w kościele katedralnym jako wikariusz, funkcję tę sprawował w latach 1482–1505 (APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1126: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480, nr 797; sygn. 1127, Bd. 2: 1481–1790, nr 1139).

¹⁶ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1126: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480, nr 765.

¹⁷ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790, nr 1169.

¹⁸ APSz, KKK, sygn. 1302, s. 266.

¹⁹ APSz, KKK, sygn. 518, s. 274; H. Heyden, *Die Pfarrer*, s. 51.

cesarskiej oraz kreacji apostołskiej²⁰. Miał ponadto wykształcenie uniwersyteckie, w stopniu magistra sztuk wyzwolonych. W 1524 r. został immatrykulowany na wydziale sztuk wyzwolonych Uniwersytetu w Greifswaldzie²¹. Nie było więc przypadku w tym, iż kapituła powierzyła mu nie tylko stanowisko notariusza, ale także rektora szkoły katedralnej, która reprezentowała wysoki poziom nauczania. Poświadczony na tym stanowisku został w dokumentach z 1508 r. i 17 grudnia 1531 r.²²

Kapituła jeszcze tego samego dnia udzieliła prowizji na wakujące probostwo wikariuszowi Gregorowi Döringowi²³. W chwili objęcia parafii posiadał wyższe święcenia duchowne, w stopniu prezbitera. Na podstawie noty poświadczającej prowizję nie można nic powiedzieć na temat jego przekonań wyznaniowych. Przyjąć należy jako zupełnie pewne, iż wymiana proboszcza nie była nawet w najmniejszym stopniu podyktowana względami religijnymi, ponieważ kapituła zajmowała w tym czasie stanowisko jednoznacznie wrogie wobec luteranizmu. Wydaje się, że słuszne będzie twierdzenie, iż w chwili udzielenia Döringowi prowizji, a także w pierwszym okresie sprawowania przez niego obowiązków plebana, kościół św. Mikołaja funkcjonował, przynajmniej formalnie, jako świątynia katolicka. Kapituła jeszcze w połowie lat 30. XVI w. konsekwentnie pod-

²⁰ APSz, Sąd Nadworny w Stargardzie, sygn. 6678 (brak paginacji); APSz, Sąd Kameralny Rzeszy w Wetzlar, sygn. 1706, s. 428; AP Szczecin, KKK, sygn. 1487, s. 10. Zob. także R. Pawlik, *Notariusze kamieńskiej kapituły katedralnej i ich funkcje w pierwszej połowie XVI wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2015, z. 1, s. 67–68.

²¹ *Ältere Universitäts-Matrikeln*, II: *Universität Greifswald*, Bd. 1: 1456–1645, hrsg. v. E. Friedländer, Leipzig 1893 (Publications aus den K. Preussischen Staatsarchiven, 62), s. 200.

²² R. Pawlik, *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok (1498–1549)*, Warszawa-Szczecin 2019, s. 80–81; M. Wehrmann, *Ältere Nachrichten von der Schule in Kammin*, „Monatsblätter” 1920, Nr. 9–10, s. 35. Według R. Spuhrmanna piastował on funkcję rektora w latach 1508–1532 (R. Spuhrmann, *Die Camminer Domschule*, „Heimatkalender des Kreises Cammin” 1930, s. 39).

²³ APSz, KKK, sygn. 518, s. 274. Gregor Döring nie jest osobą zupełnie anonimową w pomorskiej historiografii, gdyż jego nazwisko zapisało się przy okazji głośnej wówczas sprawy w Księstwie Pomorskim, dotyczącej zabójstwa jego brata Dionisusa Döringa w Koszalinie, dokonanego przez tamtejszych zwolenników luteranizmu w 1532 r. Incydent wywołał zdecydowaną reakcję biskupa Erasmusa von Manteuffla (1521–1544), który nie mogąc wymusić na władzach miasta ukarania winnych, wraz z kapitułą katedralną w Kamieniu, na wniosek brata zamordowanego Gregora Döringa, nałożył na miasto karę w wysokości 250 guldenów (H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937, s. 303; Ch.W. Haken, *Versuch einer Diplomatischen Geschichte der Königlich Preussischen Hinterpommerschen Immediat und vormaligen Fürst- Bischöflichen Residenzstadt Cöslin*, Lemgo 1765, s. 154–155; J.E. Benno, *Geschichte der Stadt Cöslin von ihrer Gründung bis auf gegenwärtige Zeit*, Cöslin 1840, s. 49–50).

trzymała swoje stanowisko wobec protestantyzmu, a przede wszystkim opierała się naciskom książąt w sprawie przyjęcia Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535) oraz wzięcia czynnego udziału w reformie stosunków kościelnych w Księstwie. Jej stosunek do luteranizmu był ściśle powiązany z dynamiką procesu przeobrażeń wyznaniowych, kościelnych i politycznych w państwie rządzone przez Gryfitów. Diametralna zmiana stanowiska kolegium wobec luteranizmu uwidoczniła się już na przełomie lat 30. i 40. XVI w.²⁴, o czym dalej.

W czasie pełnienia przez kapłana Gregora Döringa posługi duszpasterskiej w parafii św. Mikołaja, kapituła już w 1539 r., będąc pod presją ze strony księcia szczecińskiego Barnima IX, oficjalnie przyjęła Wyznanie Augsburskie i zobowiązała się do pełnej realizacji regulacji prawnych zapisanych w Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535)²⁵. Zapoczątkowało to stopniowy i powolny proces przekształcania się kolegium kanonicznego w instytucję protestancką. W pierwszej kolejności zmieniona miała być liturgia, gdyż jak wiadomo książę Barnim IX już od stycznia 1535 r. kierował stale żądania zastąpienia tradycyjnej rzymskiej mszy w katedrze, protestanckim nabożeństwem, w którym główną rolę pełniło kazanie. W kontekście rozpatrywanych problemów, szczególnie istotne jest to, iż przemiany nie ograniczyły się tylko do kościoła katedralnego, ponieważ kapituła zobowiązała się do realizacji postanowień Ordynacji także we wszystkich kościołach parafialnych, nad którymi sprawowała prawo patronatu²⁶. Zapoczątkowanie procesu głębokich przeobrażeń strukturalnych w kościele i parafii św. Mikołaja było konsekwencją zmiany stosunku kapituły do luteranizmu oraz prowadzonej polityki wobec książąt.

W metryce kapitulnej znajdują się noty jednoznacznie wskazujące, iż zmiany strukturalne w kościele św. Mikołaja rozpoczęły się jesienią 1539 r. W nocy z 14 października tego roku poświadczono, że proboszcz Gregor Döring (od 1535 r.) został podniesiony przez kapitułę do

²⁴ Szerzej na ten temat zob. R. Pawlik, *Kapituła*, s. 237 i n.

²⁵ W 1539 r. skład kapituły kamieńskiej był już najprawdopodobniej zdominowany przez duchownych opowiadających się za reformacją Kościoła w rycie luteranckim, bądź precyzyjniej ujmując sprzyjających przeprowadzanej z rozkazu książąt reformie stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim. Analiza protokołów w metryce kapitulnej z drugiej połowy tego roku wykazała, że kolegium w sprawach kościelnych, wyznaniowych, a także w zakresie swoich prerogatyw wewnętrznych całkowicie podporządkowało się szczecińskiemu superintendentowi Paulowi vom Rode, stojącemu od 1535 r. na czele protestanckiego Kościoła Krajowego w Księstwie Szczecińskim (R. Pawlik, *Kapituła*, s. 235–236).

²⁶ R. Pawlik, *Kapituła*, s. 237.

funkcji kapelana (*capellanus*) w katedrze²⁷. Informacja ta ma bardzo istotne znaczenie, gdyż świadczy jednoznacznie, iż Döring został zobowiązany przez kapitułę do pełnienia luterańskiego urzędu w katedrze. Kapelan według Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535) był duchownym, do którego zadań należało wspomaganie pierwszego pastora (*pastor primarius*) w czynnościach duszpasterskich²⁸. Kapelani mieli ponadto wykładać ewangelię²⁹, głosić kazania zgodne z rytem protestanckim i nauczać katechizmu. W nocie poświadczono, że dziekan, w imieniu całego kolegium, potwierdził prawa Döringa do nauczania „czystej” ewangelii, a także do udzielania sakramentów i wykonywania posługi duszpasterskiej w katedrze (*ministracionem sacramentorum et curam animarum plebis in eccl. Cam. fideliter peragendam*)³⁰. Decyzję tę zatwierdził superintendent szczeciński Paul vom Rode³¹. Fakt sprawowania przez proboszcza kościoła św. Mikołaja urzędu kapelana powodował, że duchowny ten był jeszcze ściślej związany z kapitułą. Awans Döringa był jego osobistym sukcesem, bowiem prestiż związany z wykonywaniem funkcji kapelana w kościele katedralnym był nieporównanie wyższy, niż proboszcza wiejskiej parafii. W pracy duszpasterskiej wspomagał go kaznodzieja i pleban katedralny³².

Na podstawie metryki kapitulnej, podobnie jak innych źródeł kolegium kanonickiego, nie można nic powiedzieć na temat działalności Gregora Döringa, jako pierwszego protestanckiego pastora kościoła św. Mikołaja. Można się jedynie domyślać, iż nie spełnił pokładanych w nim przez kapitułę, bądź nawet superintendenta, oczekiwań, co stało się powodem zdjęcia go z funkcji kapelana w katedrze i plebana w kościele św. Mikołaja. W 1543 r. superintendent szczeciński Paul vom Rode skierował do kapituły pismo, w którym nakazał usunąć Döringa ze sprawowanych funkcji (*Ambts*), tj. kapelana w katedrze (*von der Capellanis der Dombkirchen*) i proboszcza w kościele parafialnym św. Mikołaja (*Pastorat aufm Ber-*

²⁷ APSz, KKK, sygn. 518, s. 279.

²⁸ M. Wehrmann, *Die Pommersche Kirchenordnung von 1535*, „Baltische Studien“ 43: 1893, s. 138.

²⁹ *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, hrsg. v. E. Sehling, Bd. 4, Leipzig 1911, s. 329.

³⁰ APSz, KKK, sygn. 518, s. 279 i 434; L. Kücken, *Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und Beiträge zu Geschichte des Camminer Dom-Capitels*, Cammin 1880, s. 105; K. Görigk, *Erasmus Manteuffel von Arnhausen, der letzte katholische Bischof von Camin (1521–1544). Ein Lebens- und Charakterbild*, Braunsberg 1899, s. 25.

³¹ APSz, Rękopisy i Spuścizny, sygn. 764, s. 103.

³² APSz, KKK, sygn. 231, s. 256–257.

ge). Superintendent polecił kapitule, zwolnione stanowiska, a także urząd rektora szkolnego, powierzyć magistrowi Lazarusowi Petercherowi (Petercher)³³. W protokole z 21 października 1543 r. dziekan wraz z kapitułą potwierdził objęcie przez Lazarusa wszystkich trzech funkcji³⁴.

Lazarus Petercher nie został odnotowany jako proboszcz w opracowaniach Hansa Moderowa i Hellmutha Heydena. Brakuje w nich informacji także o bezpośrednim następcy Lazarusa, którym był magister Johannes Sellin (*Sellyn*) z Trzebiatowa. Jego rozpoznanie było możliwe dzięki wykorzystaniu metryki kapitulnej. W protokole z 30 sierpnia 1548 r. poświadczono, że kolegium kanonickie zatwierdziło go na funkcji plebana kościoła św. Mikołaja, a także na urzędzie kapelana w katedrze³⁵. Wiadomo o nim, że w początkowym okresie swojej kariery był ściśle związany ze szkołą katedralną. W protokole z 15 września 1542 r. został wymieniony jako wychowawca (*corrector*)³⁶. Niedługo później, bo 17 listopada 1542 r. został, z prezenty scholastyka, zatwierdzony przez kapitułę rektorem szkoły katedralnej. Był wówczas także wikariuszem w kościele katedralnym³⁷.

Zwrócić należy uwagę, że od 1539 r., utrwaliła się praktyka, iż każdorazowy pleban kościoła św. Mikołaja był równolegle wicepastorem w katedrze. Rozwiązanie to, niewątpliwie jeszcze silniej wiązało funkcję plebana kościoła św. Mikołaja z kapitułą, gdyż oznaczało to, że był on jednocześnie jednym z niższych duchownych w katedrze, przez co podlegał bezpośredniej jurysdykcji dziekana i kolegium kanonickiego. Jednocześnie podnosiło to wydatnie jego znaczenie, ale również prestiż, gdyż nie był już tylko plebanem wiejskiej parafii. Poprawiało, jak się wydaje znacząco, jego sytuację materialną, gdyż podstawę uposażenia urzędu kapelana stanowiły dochodowe beneficja kościelne, a także przysługiwało mu prawo do pobierania różnego rodzaju niestałych opłat wnoszonych przez wiernych z tytułu pełnionych posług kościelnych i religijnych.

Bardzo ważnym przekazem źródłowym na temat organizacji i dochodów parafii św. Mikołaja jest znajdujący się w metryce kapitulnej protokół z 30 sierpnia 1548 r.³⁸. Dziekan wraz z kapitułą potwierdził w nim,

³³ APSz, Rękopisy i Spuścizny, sygn. 764, s. 103.

³⁴ APSz, KKK, sygn. 231, s. 107.

³⁵ Tamże, s. 239.

³⁶ Tamże, s. 67.

³⁷ Tamże, s. 81.

³⁸ Tamże, s. 239.

że do kościoła należały dwie włóki gruntów ornych. Na podstawie informacji z późniejszego okresu, tj. matrykuły kościelnej sporządzonej w trakcie wizytacji kościoła w 1594 r. wiadomo, że grunty kościelne graniczyły z polami uprawnymi będącymi własnością miasta (*Hat zwei hufen auf dem Camminschen felde belegen, wie andere stadt huefen*)³⁹. Ponadto w protokole z 1548 r. zostały potwierdzone także prawa pastora Sellina do pobierania mesznego (*Messkorn; Misskorn, annona missalis*). Było to świadczenie uzyskiwane z tytułu sprawowania obrządków liturgicznych, do płacenia którego byli zobowiązani wszyscy mieszkańcy pięciu wsi wchodzących w skład parafii. Uiszczano je w naturaliach. W protokole nie została podana jego wysokość, dlatego pozostaje posłużyć się informacjami z matrykuły z 1594 r. Zapisano w niej, że każdy z kmieci płacił meszne w wysokości 3 małdratów i 5 korców zboża (*Hat in alles drei drömbt vnd 5 scheffel miszkorne aus obbenanten fünf dörfern*)⁴⁰, a zagrodnicy byli zobowiązani do przekazania 4 groszy (*von kossaten auf den dörffern an stat des miskorns jährlich 4 groschen*)⁴¹. W protokole poświadczono także prawa plebana do pobierania wszystkich innych stałych i niestałych opłat przysługujących duchownym z tytułu sprawowania opieki duszpasterskiej nad wiernymi⁴². W omawianej nocie został także poruszony problem wynagradzania zakrystiana (*custos*), któremu pastor zobowiązany był odstąpić bliżej nieokreśloną część swoich dochodów z mesznego. W protokole zaznaczono także, że zakrystian miał także prawo do pobierania bliżej nieokreślonej części innych opłat, jak zaznaczono okolicznościowych, przysługujących mu z tytułu pełnionych przez niego posług w kościele i parafii⁴³.

³⁹ APSz, KKK, sygn. 696, s. 11.

⁴⁰ Tamże, s. 9.

⁴¹ Tamże, s. 10.

⁴² Matrykuła z 1594 r. rejestruje następujące stałe i okolicznościowe źródła dochodów pastora: 1 floren rocznie z kasy kościelnej, po 1 szylingu (Schilling) od każdej osoby na Wielkanoc, 12 groszy i 1 ser za udzielenie małżeństwa, 2 grosze i 1 ser za udzielenie wyvodu (*von einer sechs vocherinnen*), 9 szylingów za udzielenie chrztu, 4 grosze od chorych, 4 grosze za sprawowanie pogrzebu osób dorosłych, tj. powyżej 12 roku życia (*von alten leuten so vber 12 jar sein*), 2 grosze sprawowanie pogrzebu młodych osób, ponadto po 20 jaj od każdego kmiecia oraz 10 jaj od każdego zagrodnika (APSz, KKK, sygn. 696, s. 9–11).

⁴³ APSz, KKK, sygn. 231, s. 239. W matrykule z 1594 r. podano, że zakrystianowi przysługiwały następujące dochody stałe i niestałe: 3 małdraty owsa na Wielkanoc od starszych parafii i 20 jaj (*stige eijer*) z każdego gospodarstwa, po jednej kiełbasie i chlebie (*eine bratwurst vnd 1 brodt*) od każdego gospodarza, ponadto 2 grosze z tytułu sprawowania posługi przy pogrzebie, po szylingu z tytułu wspomagania proboszcza przy udzielaniu małżeństwa i sakramentu chrztu, a także szyling od wyvodu, tj. błogosławieństwa udzielanego położnicy (*von sechs woherinnen*). APSz, sygn. 696, s. 12.

Zwrócenie uwagi w nocie na zakrystiana dowodzi jednoznacznie, że w tym czasie kościół św. Mikołaja funkcjonował według przepisów Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535). Znalazł się w niej całkiem spory ustęp poświęcony tej funkcji. W myśl jej przepisów zakrystianie mieli być zatrudniani w każdym kościele. Do ich zadań miało należeć m.in. otwieranie i zamykanie kościoła, pobieranie opłat kościelnych, dbanie o wodę w chrzcielnicy i obsługiwanie dzwonu. Ordynacja Kościelna nakładała na pastorów obowiązek przygotowania zakrystianów do objęcia w przyszłości funkcji proboszcza, stąd mieli być przyuczani przede wszystkim w zakresie sztuki wygłaszania kazań. W Ordynacji zapisano także, że zakrystianie mieli wspomagać pastora w nauczaniu katechizmu w kościele, bądź domu proboszcza (*de ehm helpen könne den Catechismum leren ynn der kercken edder ym Huse*). Ponadto mieli wykonywać psalmy w języku niemieckim (*düdesche Psalme syngen*)⁴⁴.

Nie jest wiadomo, do kiedy Johannes Sellin był pastorem kościoła św. Mikołaja. Z całą pewnością był nim jeszcze 16 stycznia 1555 r.⁴⁵ i 2 lipca 1565 r.⁴⁶. W wigilię św. Marcina 1568 r. został poświadczony jako kapelan (*sacellanus*) w katedrze⁴⁷. Nie jest wykluczone, że tę funkcję sprawował do śmierci. Na podstawie wpisu z 2 stycznia 1570 r. do księgi miejskiej Kamienia Pomorskiego wiadomo, że stanowisko proboszcza sprawował wówczas już Matthias Schröder (*Scroder*)⁴⁸, dawny wikariusz w kościele katedralnym⁴⁹. Nie jest wiadomo, kiedy objął funkcję proboszcza. W testacji protokołu z 10 listopada 1567 r. został nazwany notariuszem publicznym⁵⁰.

Według Hansa Moderowa następcą Schrödera był Joachim Retzlaff (*Reslaff*) z Kamienia Pomorskiego. Nie podał on jednak informacji, kiedy objął on parafię, a nawet nie wyznaczył lat sprawowania przez niego urzę-

⁴⁴ Na temat zakrystiana w Ordynacji Kościelnej z 1535 roku zob. *Die pommersche Kirchenordnung von 1535*, hrsg. v. H. Heyden, Stettin 1937, s. 38.

⁴⁵ Sporządził i poświadczył wówczas protokół z posiedzenia kapituły kamieńskiej (KKK, sygn. 231, s. 445).

⁴⁶ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790, nr 1503.

⁴⁷ APSz, KKK, sygn. 231, s. 705.

⁴⁸ Landesarchiv Grefswald, Rep. 38h. Kammin, Nr. 2. Burger-Buch von der Stadt Cammin von Anno 1545. Brak paginacji.

⁴⁹ H. Heyden, *Pfarrein*, s. 107.

⁵⁰ APSz, KKK, sygn. 231, s. 690.

du⁵¹. Także ustalenia Hellmutha Heydena nie wnoszą w zasadzie nic ponad to⁵². Sprawy tej nie udało się wyjaśnić przy pomocy metryki kapitulnej, gdyż została ona doprowadzona jedynie do 1569 r. Dopiero wykorzystanie odpisu matrykuły kościoła św. Mikołaja z 1594 r., pozwoliło stwierdzić, że Joachim Retzlaff proboszczem został w 1588 r. W matrykule podano, że w tym roku był egzaminowany i ordynowany w Wolinie, przez superintendenta szczecińskiego Johanna Cogelera (1572–1595) i pastora katedralnego Joachima Edlinga (1572–1605)⁵³.

Na temat biografii Retzlaffa wiadomo niewiele. Przez szereg lat był zakrystianem w katedrze. W metryce kapitulnej, w nocy z 8 marca 1540 r., w której został nazwany chórzystą i zakrystianem (*custos*), odnotowano, że zapłacił kapitule 16 florenów reńskich w monecie za możliwość dożywotniego użytkowania, wraz ze swoją żoną Katarzyną, domu proboszcza katedry⁵⁴. Funkcję zakrystiana sprawował 29 kwietnia 1549 r.⁵⁵ i jeszcze w lipcu 1567 r., kiedy sprzedał zagrodę (*Kathe*) stojącą w Wiku Kamieńskim⁵⁶. Posiadał uprawnienia notariusza publicznego⁵⁷. W czerwcu 1569 r. sprawował funkcję nauczyciela (*ludimagister*) w szkole katedralnej⁵⁸.

Parafia św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego już w drugiej połowie 1539 r. była kierowana przez luterańskiego pastora. Za rozpoczęcie w niej procesu przeobrażeń wyznaniowych i strukturalnych, odpowiedzialna była kapituła kamieńska, która na przełomie lat 30. i 40. XVI stulecia – w wyniku nacisków ze strony książąt – uznała zwierzchnictwo generalnego superintendenta. Zmiany w podporządkowanej jej prawnie parafii wiejskiej zaprowadzała przede wszystkim poprzez politykę personalną, polegającą na obsadzaniu i zdejmowaniu duchownych ze stanowiska proboszcza. W momencie wprowadzania ich na parafię udzielała im koncesji do prowadzenia duszpasterstwa i rozdawania sakramentów. Kontrolowała ich pracę i dbała o to, żeby w parafii były w pełni realizowa-

⁵¹ H. Moderow, *Die Evangelischen Geistlichen*, s. 60.

⁵² Hellmuth Heyden podał jedynie, że Joachim Retzlaff immatrykulował się w 1575 r. w Greifswaldzie (H. Heyden, *Die evangelischen Geistlichen*, s. 107).

⁵³ APSz, KKK, sygn. 696, s. 1.

⁵⁴ APSz, KKK, sygn. 518, s. 442.

⁵⁵ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku (nr 78), sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790, nr 1445.

⁵⁶ APSz, KKK, sygn. 231, s. 682.

⁵⁷ Tamże, s. 705.

⁵⁸ Tamże, s. 718.

ne postanowienia Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535). W 1539 r. kapituła wprowadziła rozwiązanie prawne łączące stanowisko proboszcza kościoła św. Mikołaja z funkcją drugiego pastora w katedrze, które praktykowane było co najmniej do końca XVI stulecia. W artykule dowiedziono, że parafia już w latach czterdziestych XVI w. funkcjonowała w ramach postanowień Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535) i już w tym czasie doszło w niej do zastąpienia dawnej rzymskiej mszy przez ewangelickie ceremonie kościelne.

Przeprowadzone badania pozwoliły w poważnym stopniu skorygować i przede wszystkim uzupełnić spisy plebanów kościoła św. Mikołaja w XVI w., ułożone przez przedwojennych niemieckich badaczy. W wyniku podjętych prac rozpoznanych zostało czterech nieznanych dotąd proboszczów (Harder Tramme, Benedikt Kickebusch, Lazarus Petercher, Johannes Sellin), a w przypadku pozostałych duchownych zostały wyznaczone daty otwierające i zamykające sprawowanie przez nich funkcji.

Spis rozpoznanych proboszczów kościoła parafialnego św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego w XVI stuleciu:

- 10 marca 1479 r. – Harder Tramme⁵⁹
- 4 sierpnia 1502 r. – Harder Tramme⁶⁰
- 19 lutego 1505 r. – Harder Tramme⁶¹
- do 3 grudnia 1535 r. – Benedikt Kickebusch
- od 3 grudnia 1535 r. – Gregor Döring⁶²
- 6 sierpnia 1537 r. – Gregor Döring⁶³
- 14 września 1539 r. – Gregor Döring⁶⁴
- 21 września 1543 r. – Lazarus Petercher⁶⁵
- 30 sierpnia 1548 r. – Johannes Sellin z Trzebiatowa⁶⁶

---

⁵⁹ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie, sygn. 1126: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480, nr 765.

⁶⁰ APSz, KKK, sygn. 1302, s. 266.

⁶¹ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790, nr 1169.

⁶² APSz, KKK, sygn. 518, s. 279.

⁶³ Tamże, s. 345.

⁶⁴ Tamże, s. 434.

⁶⁵ APSz, KKK, sygn. 231, s. 107.

⁶⁶ Tamże, s. 239.

- 13 grudnia 1548 r. – Johannes Sellin z Trzebiatowa⁶⁷
- 26 maja 1551 r. – Johannes Sellin z Trzebiatowa⁶⁸
- 2 lipca 1565 r. – Johannes Sellin z Trzebiatowa⁶⁹
- 10 listopada 1568 r. – Johannes Sellin z Trzebiatowa⁷⁰
- 2 stycznia 1570 r. – Matthias Schröder⁷¹
- 1588 r. – Joachim Retzlaff z Kamienia⁷²
- 19 października 1594 r. – Joachim Retzlaff z Kamienia⁷³

Zakrystianie kościoła św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego w XVI stuleciu:

- 19 października 1594 r. – Michel Wilhelm ze Śliwina (Schleffin)⁷⁴

BIBLIOGRAFIA

MATERIAŁY ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku

sygn. 1126: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 1: 1140–1480.

sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790.

Kapituła Katedralna w Kamieniu Pomorskim

sygn. 231, 513, 515, 518, 696, 1302, 1487

Rękopisy i Spuścizny

sygn. 764.

Sąd Nadworny w Stargardzie

sygn. 6678

Sąd Kameralny Rzeszy

sygn. 1706

Landesarchiv Greifswald

Rep. 38h. Kammin, Nr. 2. Bürger-Buch von der Stadt Cammin von Anno 1545. Brak paginacji.

⁶⁷ Tamże, s. 256.

⁶⁸ Tamże, s. 239.

⁶⁹ APSz, Archiwum Państwowe w Szczecinie do 1945 roku, sygn. 1127: Regesten zu den Urkunden des Bistums Kammin, Bd. 2: 1481–1790, nr 1503.

⁷⁰ APSz, KKK, sygn. 231, s. 705.

⁷¹ Landesarchiv Greifswald, Rep. 38h. Kammin, Nr. 2. Bürger-Buch von der Stadt Cammin von Anno 1545. Brak paginacji.

⁷² Egzaminowany i ordynowany w 1588 r. w Wolinie (AP Szczecin, KKK, sygn. 696, s. 1).

⁷³ APSz, KKK, sygn. 696, s. 1.

⁷⁴ Tamże.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Ältere Universitäts-Matrikeln*, II: *Universität Greifswald*, Bd. 1: 1456–1645, hrsg. v. E. Friedländer, Leipzig 1893 (Publications aus den K. Preussischen Staatsarchiven, 62).
- Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, hrsg. v. E. Sehling, Bd. 4, Leipzig 1911.
- Die pommersche Kirchenordnung von 1535*, hrsg. v. H. Heyden, Stettin 1937.
- Repertorium Germanicum. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien von Beginn des Schismas bis zur Reformation*, Bd. 4: *Martin V (1417–1431)*, hrsg. v. K.A. Fink, Berlin 1957.
- Statuta ecclesie caminensis*, w: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislaw's X.*, hrsg. v. R. Klempin, Berlin 1859.

LITERATURA

- Balke Fr., *Die Camminer Bergkirche und ihr Marienaltar*, „Heimatkalender des Kreises Cammin“ 1928, s. 33–49.
- Benno J.E., *Geschichte der Stadt Cöslin von ihrer Gründung bis auf gegenwärtige Zeit*, Cöslin 1840.
- Görigk E., *Erasmus Manteuffel von Arnhausen, der letzte katholische Bischof von Camin (1521–1544). Ein Lebens- und Charakterbild*, Braunsberg 1899.
- Haken Ch.W., *Versuch einer Diplomatischen Geschichte der Königlich Preussischen Hinterpommerschen Immediat und vormaligen Fürst- Bischöflichen Residenzstadt Cösslin*, Lemgo 1765.
- Heyden H., *Die evangelischen Geistlichen von der Reformation bis zur Gegenwart*, w: tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln-Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 101–172.
- Heyden H., *Kirchengeschichte von Pommern*, Bd. 1, Stettin 1937.
- Heyden H., *Die Pfarrer Pommerns im Mittelalter*, w: tenże, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln-Wien 1965 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V. 11), s. 1–72.
- Kücken L., *Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und Beiträge zu Geschichte des Camminer Dom-Capitels*, Cammin 1880.
- Marciniak R., *Dobra kapituła kamińskiej do połowy XV wieku. Studium z dziejów społecznych gospodarstwa feudalnego*, Szczecin 1970.
- Pawlik R., *Kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim na przełomie epok (1498–1549)*, Warszawa-Szczecin 2019.
- Pawlik R., *Notariusze kamińskiej kapituły katedralnej i ich funkcje w pierwszej połowie XVI wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, 2015, z. 1, s. 51–76.
- Petersohn J., *Die Kamminer Missionskirche des Jahres 1124 und ihr Weihetitel*, w: tenże, *Forschungen und Quellen zur pommerschen Kulturgeschichte vornehmlich des 12. Jahrhunderts*, Köln-Wien 1972 (Forschungen zur pommerschen Geschichte, V. 18).

- Ptaszyński M., *Narodziny zawodu. Duchowni luterańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011.
- Spuhrmann R., *Die Camminer Domschule*, „Heimatkalender des Kreises Cammin“ 1930, s. 35–40.
- Wehrmann M., *Ältere Nachrichten von der Schule in Kammin*, „Monatsblätter“ 1920, Nr. 9–10, s. 34–36.
- Wehrmann M., *Die Pommersche Kirchenordnung von 1535*, „Baltische Studien“ 43: 1893, s. 128–210.

Radosław Pawlik

Pierwsi protestanczy proboszczowie kościoła św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego do końca XVI wieku

Streszczenie

Kościół parafialny św. Mikołaja poza murami Kamienia Pomorskiego był kościołem wiejskim. Jego parafia była rozległa, należały do niej wsie: Buniewice (Bünnewitz), Chrzęszczewo (Gristow), Grabowo (Grabow), Połchowo (Polchow) i Żółcino (Soltin). W średniowieczu i w okresie nowożytnym posiadał ściśle związki prawne z kapitułą katedralną w Kamieniu Pomorskim. Kapituła kamieńska sprawowała wobec niego prawo patronatu. Należał do niej decydujący głos w sprawie obsady funkcji proboszcza. W pracy przedstawiono dzieje kościoła św. Mikołaja w okresie reformacji. Proklamowanie reformy kościelnej i wyznaniowej na Pomorzu w 1534 r. początkowo nie spowodowało większych zmian strukturalnych w kościołach wiejskich, które znajdowały się pod patronatem kapituły katedralnej. Sytuacja uległa diametralnej zmianie dopiero w 1539 r., kiedy to kapituła kamieńska przyjęła postanowienia Pomorskiej Ordynacji Kościelnej (1535), stając się tym samym instytucją protestancką. Dało to początek głębokim przemianom wyznaniowym i w podporządkowanych jej wiejskich kościołach parafialnych. Od przełomu lat 30. i 40. XVI stulecia parafią i kościołem św. Mikołaja zarządzali luterańscy proboszczowie (pastorzy). Pierwszym był Gregor Döring, który wcześniej był katolickim duchownym w katedrze w Kamieniu Pomorskim. W artykule przedstawiono informacje na temat pierwszych protestanckich proboszczów w XVI w., którzy byli dotąd nierozpoznani.

Słowa kluczowe:

Kamień Pomorski; kapituła katedralna w Kamieniu Pomorskim; biskupstwo kamieńskie; Księstwo Pomorskie; kościół parafialny św. Mikołaja w Kamieniu Pomorskim; kościoły wiejskie na Pomorzu; duchowieństwo pomorskie; proboszczowie; reformacja; luteranizm; Johannes Edling; Johannes Cogeler; Paul vom Rode; Harder Tramme; Benedikt Kickebusch; Gregor Döring; Lazarus Petercher; Johannes Sellin; Matthias Schröder; Joachim Retzlaff.

Radosław Pawlik

The first Protestant parish priests of the St. Nicholas Church outside the walls of Kamień Pomorski until the end of the 16th century

Summary

The parochial church of St. Nicholas outside the walls of Kamień Pomorski was a rural church. Its parish was vast and included the following villages: Buniewice (Bün-

newitz), Chrzążczewo (Gristow), Grabowo (Grabow), Połchowo (Polchow) and Żółcino (Soltin). In the Middle Ages and in the modern period, it had close relations with the cathedral chapter in Kamień Pomorski. The Kamień Pomorski chapter had the right of patronage over it. They had a decisive vote concerning the appointment of the parish priest. The study presents the history of the St. Nicholas Church during the period of the Reformation. Proclaiming the church and religious reform in Pomerania in 1534 initially did not cause any major structural changes in the rural churches which were under the cathedral chapter patronage. The situation changed significantly only in 1539 when the Kamień Pomorski chapter adopted the resolutions of the Pomeranian Church Ordinance (1535) and thereby became a Protestant institution. It initiated considerable religious changes also in the rural parochial churches subject to it. Since the end of the 30s and 40s of the 16th century, the parish and the St. Nicholas Church was managed by the Lutheran parish priests (pastors). The first of them was Gregor Döring, who was earlier a catholic priest in the cathedral in Kamień Pomorski. The article presents the information related to the first Protestant parish priests in the 16th century who has not been recognised so far.

Keywords:

Kamień Pomorski; cathedral chapter in Kamień Pomorski; Kamień Pomorski bishopric; Duchy of Pomerania; parochial church of St. Nicholas in Kamień Pomorski; rural churches in Pomerania; Pomeranian clergy; parish priests; the Reformation; Lutheranism; Johannes Edling; Johannes Cogeler; Paul vom Rode; Harder Tramme; Benedikt Kickebusch; Gregor Döring; Lazarus Petercher; Johannes Sellin; Matthias Schröder; Joachim Retzlaff.